

KILIS İLİ AĞIZLARI

Hülya Arslan Erol (2018), Kilis İli Ağızları, Kilis: Kitam Yayınları, 444 s. ISBN: 978-605-87836-7-6

Hatice AKYOL*

Gazi Türkiyat, Güz 2019/25: 264-268, DOI: 10.34189/gtd.25.0013

Ağız kavramı için literatürde araştırmacıların farklı açılardan ele alarak ortaya koyduğu pek çok tanımlama yer almaktadır. (Korkmaz, 2017; Karaağaç, 2013; Demir, 2002; Vardar, 2007). Birçok araştırmacının farklı perspektiflerle açıkladığı ağız kavramını Muharrem Ergin ise “Bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verdiğimiz addır.” (2004: 10) şeklinde tanımlanmıştır. Ağız araştırmaları son yıllarda dil araştırmacılarının üzerinde yoğunlaştığı ilgi ve merak uyandıran önemli bir çalışma sahası haline gelmiştir.

Anadolu sahasında yapılan ağız çalışmaları ilk defa 1867 yılında A. Maksikomov’un *Hüdavendigâr ve Karamanlı* ağızları üzerine araştırma yaptığı çalışmasıyla başlamış ve Anadolu’daki ağız araştırmalarının 1940’lı yıllara kadar genellikle L. Bonelli, K. Foy, V. Pisarev, F. Piese, J. Deny vb. gibi yabancı araştırmacılar tarafından yürütüldüğü gözlemlenmiştir. Söz konusu bu çalışmalar ilk örnekleri teşkil etmesi, daha sonra yapılacak çalışmalara yol göstermesi açısından önemlidir ancak bu çalışmalarda ilk olmalarından kaynaklanan birtakım eksiklikler ve kusurlar da mevcuttur. 1940 yılına kadar yapılan araştırmalarda yabancı araştırmacılar etkin rol oynarken 1940 yılından sonra yerli araştırmacıların da ağız araştırmalarına yönelmesiyle bu alanda oldukça verimli çalışmalar ortaya konmuştur. Bu verimli çalışmaların ortaya çıkmasına ışık tutan isim Ahmet Caferoğlu olmuştur. Caferoğlu’nun Anadolu sahasında uzun zaman ve uğraş sonucu derlediği metinler dokuz ciltlik külliyat şeklinde bilim âlemine sunulmuş bu alandaki yapılacak olan çalışmalara öncülük etmiştir (Korkmaz’dan 1975: 143-147).

Bir dilin yapısının ve işleyişinin bütünüyle ortaya konabilmesi ve tarihî gelişiminin takip edilebilmesinin yanı sıra halkların asırlarca tecrübe ettiği bilgi birikiminden doğan kültürel ve folklorik uzamların tespit edilebilmesi, ölçünlü dille beraber ülkedeki diğer ağızlarla mukayese yapılabilmesi, ağızların Türkçenin tarihî dönemlerine ait arkaik unsurları ne derece koruduğunun saptanabilmesi, tam ve

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE, akyhtce111@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-8978-4275>

doğru bir dil tarihi ortaya konabilmesi ve bölgelerin dil atlaslarının oluşturulabilmesi açısından ağız çalışmaları oldukça önemli bir görünüm arz etmektedir.

Türkiye’de bölgelerin ağız özelliklerini saptamak amacıyla araştırmacılar tarafından pek çok çalışma ortaya konmuş yapılan çalışmalar sayesinde Türkiye’deki ağız araştırmaları oldukça önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ancak kaydedilen gelişmelere rağmen bu alanda hâlâ eksiklikler ve birtakım problemler mevcuttur. Alandaki mevcut bu eksikliği tamamlamak üzere yayınlanan çalışmalardan biri de Prof. Dr. Hülya Arslan Erol tarafından ortaya konmuştur. Erol’un hazırlamış olduğu bu çalışma *Kilis İli Ağızları* adlı eserdir. Bu çalışma 2018 yılında KİTAM (Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilis Tarihi ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi) yayınlarından çıkmıştır. 444 sayfadan oluşan eser *Giriş, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Söz Varlığı, Cümle Bilgisi, Sonuç, Metinler, Sözlük, Kaynaklar* şeklinde bölümlenmiş ve eserin sonunda *Derleme Yapılan Yerleşim Yerleri Ve Kaynak Kişiler ile Kilis İli Haritası* ek olarak yer almıştır.

Eserin “*Giriş*” bölümünde (s. 1-13), öncelikle Kilis ilinin coğrafi konumu verilmiş ardından siyasi tarihinden bahsedilmiştir. Bu tarihî bilgilerden sonra bölgenin etnik teşekkülü mercek altına alınmış Kilis ili ağzının oluşmasında etkili olan etnik unsurlar incelenerek birtakım yargılara ulaşılmıştır. Erol 19. yüzyıla gelindiğinde Kilis ve çevresinde etkili olan Türkmen boylarına yer vermiş bundan ötürü de Kilis ağzı üzerinde yaygın olarak Oğuz Türkçesinin, kısmen de Kıpçak Türkçesinin izlerini görmenin mümkün olduğunu dile getirmiştir. Yine Kilis ağzının oluşumunda birinci derecede etkili olan ağzın Avşar ağzı olduğunu ancak dikkat çekici bir şekilde kayıtlı herhangi bir belgede Kilis ve çevresinde iskânı veya göçü kanıtlanamayan Salur boyuna has bazı özelliklerin de bölge ağzında yaygın ve belirgin şekilde kullanıldığını ifade etmiştir (s. 5-8). Bölgenin etnik teşekkülünün incelenerek Kilis ağzının dil yapısı ile etnik yapı arasındaki bağlantının ortaya çıkarılması incelenen sahanın ağız özelliklerinin tam ve doğru tespiti açısından oldukça önemlidir. Yine bu bölümde bugüne kadar Kilis ili ağızları üzerine yapılan çalışmalara yer verildikten sonra Kilis ağzının diğer ağızlar içindeki yerine değinilmiştir. 1995 yılına kadar Gaziantep’in bir ilçesi durumunda olan Kilis’in bugüne kadar yapılan çalışmalarda Gaziantep ağzı içinde değerlendirildiği vurgulanmıştır. Ancak Ahmet Caferoğlu’nun “Anadolu Dialektolojisine Dair Bir Deneme” adlı çalışmasında Kilis ağzını Gaziantep ağzından ayırdığı ayrıca belirtilmiştir. Yazar derlenen metinler ışığında şimdiki zamanın kullanımı ile vasıta hâlinin kullanımında görülen farklılıklar ve yardımcı ses “y” ünsüzünün Kilis ağzında genellikle kullanılmaması yönünden Kilis ağzının Gaziantep ağzından ayrı karakteristik özellik gösterdiği yargısına ulaştığını ifade etmiştir (s. 11-12). Bu kısımdan sonra bölge ağzında kullanılan –yor şimdiki zaman ekinde görülen ses değişimleri kıstas alınarak Kilis’te üç ana ağız bölgesi tespit edilmiştir. Bunlar; I. *Tip Merkez (I) –or Ağzı*, II. *Tip Musabeyli, Polateli (II, III) –ol –yo Ağzı*, III. *Tip Elbeyli (IV) –(I)y/ –yI Ağzı* şeklindedir.

Eserin Giriş kısmından sonra birinci bölümü olan “*Ses Bilgisinde*” (s. 14-63) derlenen metinler ışığında Kilis ağzının ses özellikleri üzerinde durulmuştur.

Ses bilgisi bölümü sesler ve ses değişimleri olmak üzere iki başlığa ayrılmış sesler bölümü kendi içinde ünlüler ve ünsüzler olarak ses değişimleri ise ünlü ve ünsüz değişimleri olarak iki ayrı alt başlık şeklinde incelenmiştir.

Ünlüler bahsinde Kilis ili ağzlarında standart Türkiye Türkçesinde bulunan 8 ünlünün dışında 16 ünlü tespit edilmiştir. Bunlar; *ā, á, à, â, ə, é, ē, í, ì, ò, ô, ö, ō, ū, ũ*,¹ şeklindedir. Sonrasında ünlü türleri hakkında bilgi verilmiş uzun ünlüler başlığı altında ise birincil ünlü uzunlukları ve ikincil ünlü uzunlukları incelenmiştir. Kilis ağzında genellikle Türkiye Türkçesinde bulunan normal uzunluktaki ünlülerin görüldüğü, yabancı kelimelerde bulunan normal uzunluktaki ünlülerin birçoğunun normal uzunluktaki ünlülere dönüştürüldüğü ancak çeşitli ses olayları, vurgu, tonlama gibi sebeplerle uzun ünlülerin ortaya çıktığı vurgulanmıştır.

Ünsüzler kısmında standart Türkiye Türkçesinde bulunan 21 ünsüz dışında Kilis ağzında görülen 16 ünsüz tespit edilmiştir. Bunlar: *ğ, ħ, k, n, ñ, r, w, ‘, Ç, K, Q, P, T, s, , ı, y* şeklindedir.

Bu bölümün ikinci temel başlığı olan *Ses Değişmelerinin Ünlü Değişimleri* alt başlığında ünlü türemeleri, ünlü düşmesi, ünlü daralması, ünlü genişlemesi, ünlü düzleşmesi, ünlü yuvarlaklaşması, ünlü incelmeleri, ünlü kalınlaşması, ünlü tekleşmesi, ünlü göçüşmesi konuları ele alınarak bunların ortaya çıkış sebepleri üzerinde durulmuştur. Burada kalınlık-incelik uyumunun Kilis ağzında ileri düzeyde olduğu yabancı kelimelerde de bu uyumun gözetildiği hatta Türkiye Türkçesinde uyuma girmeyen *-ki bağlacı* ile *-ken zarf-fiili* gibi eklerin de uyuma girdiği vurgulanmıştır. Yazar bunlara örnek olarak *dorku II/1-26, dağdaki II/1-23, dolanağan II/1-15 vb.* kelimeleri vermiştir (s. 21). Yine burada ünlü incelmelerinin Türkçe ve alıntı kelimelerde görülebildiğini ve ünlü incelmelerinin genellikle *‘, g, ħ, l, n, r, s, ş* ve *y* ünsüzlerinin yanında gerçekleşmesinin dikkat çekici olduğu ifade edilmiştir. Yazar bunlara örnek olarak *cendmeler II/17-25, pilefesör II/7-108, hociyi I/13-377 vb.* kelimeleri vermiştir (s. 30-32).

Ünsüz değişimleri Kilis ağzında ötümlüleşme, ötümsüzleşme, ünsüz süreklileşmesi, ünsüz süreksizleşmesi, ünsüz ikizleşmesi, ünsüz göçüşmesi, ünsüz aykırılışması, ünsüz tekleşmesi, ünsüz düşmesi, hece kaynaşması ve hece yutumu başlıkları altında incelenmiş ve ortaya çıkış sebepleri üzerinde durulmuştur.

Eserin ikinci bölümü olan “*Şekil Bilgisi*” (s. 64-120) kısmında derlenen metinler ışığında Kilis ili ağzlarının morfolojik yapısı ortaya konmuştur. Burada öncelikle “*Ekler*” başlığı altında yapım ve çekim ekleri daha sonra “*Kelime Türleri*” başlığı altında zamirler, sıfatlar, zarflar, fiiller, edatlar, ünlemler ve ayrı başlık olarak hitap şekilleri

¹ ünsüzü kitapta “ö” şeklinde geçmektedir. Bu gösterimin baskı hatasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

gibi konular incelenmiştir. İnceleme sonunda birtakım yargılara ulaşılmış Kilis ağzının karakteristik dil özellikleri tespit edilmiştir. Standart Türkçede *-acak -ecek gelecek zaman ekinin* I. Tip şahıs ekleriyle kullanılırken Kilis ağzında *-ıcı/-ici/-uculücü ekinin* II. Tip şahıs ekiyle kullanıldığı tespit edilmiştir. Burada Kilis ağzında geniş zamanın 2. Teklik şahıs çekiminde iyelik kökenli şahıs eki yaygın olarak kullanıldığı vurgulanmıştır (*götoroñ I/68-1*) (s. 80-81). Yazar Kilis ağzının en belirgin özelliklerinden birisinin de *kendi dönüşlülük zamirinin* şahısların yanında nesnelere de yerini tutmak üzere kullanılması olduğunu ifade etmiştir (s. 108).

Eserin üçüncü bölümü olan “*Söz Varlığı*” (s. 121-128) kısmında bulunan akrabalık adları, özel isimler, ikilemeler, dua beddua ifade eden sözler, eksiltmeli sözler, deyimler, atasözleri, kalıplaşmış sözler başlıkları altında Kilis ağzının söz varlığı ortaya konmuştur. Bir halkın hayata bakış açısını yıllardır biriktirdiği hayat tecrübesini maddi-manevi kültürel değerleri içinde barındıran bu folklorik öğelerin saptanması sosyal-kültürel uzamların tam ve doğru tespit edilebilmesi açısından oldukça önemlidir.

Eserin dördüncü bölümü olan “*Cümle Bilgisi*” (s. 130-134) kısmında derlenen metinlerdeki cümleler kuruluş amaçlarına göre, yüklem türüne göre, yüklem yerine göre, gerçeklikle ilgisine göre şeklinde alt başlıklara ayrılarak incelenmiş elde edilen veriler analiz edilerek Kilis ağzının cümle yapısı ortaya konmuştur.

Çalışmanın “*Sonuç*” (s. 135-141) kısmında derlenen metinlerin hem ses hem de şekil bilgisi yönünden incelenmesi sonucu elde edilen veriler ışığında Kilis ağzına dair tespit edilen karakteristik özellikler bu bölümde maddeler halinde verilmiştir. Şimdiki zaman ekinin çekiminde görülen ses değişimleri kıstas alınmış Kilis’te üç ağız bölgesi tespit edilmiştir. Bunlar; I. *Tip Merkez (I) -or Ağzı*, II. *Tip Musabeyli, Polateli (II, III) -o/ -yo Ağzı*, III. *Tip Elbeyli (IV) -(I)y/-yI* şeklindedir.

Eserin “*Metinler*” (s. 143-411) bölümünde Kilis ağzının özelliklerini koruyan kaynak kişilerden derlenen metinler transkripsiyon işaretleri kullanılarak yazıya aktarılmıştır. Kilis ilinin ağız özelliklerini tespit etmek amacıyla Kilis Merkez ve köyleri ile Kilis’in Musabeyli, Polateli ve Elbeyli ilçelerinden derlenen toplam 119 metne bu bölümde yer verilmiştir. Metinlerin konusunu; gelenek ve görenekler, doğum, ölüm, düğün, sünnet, askerlik anıları, halk hekimliği, lakaplar, kurşun dökme, yemekler, bayram ve bayram gelenekleri, anılar, oyunlar, kız isteme, halk inançları, masal, hikâye, bilmece, tekerleme vb. gibi içeriğini sosyal yaşamdan alan zengin temalar oluşturmaktadır.

Eserin “*Sözlük*” (s.412-432) kısmında “*Metinler*” bölümünde geçen ve standart Türkçede kullanılmayan kelimelerin yanı sıra ses, şekil ve anlam yönünden değişiklik gösteren sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki anlamları verilmiştir. Kelimenin standart Türkçedeki anlamı verilirken metinde geçtiği yer ve satır numaraları yanına eklenmiştir.

Eserin “*Kaynakça*” (s. 433-440) bölümünde çalışma ortaya konulurken faydalanılan yerli ve yabancı referanslara yer verilmiştir.

Dil problemlerinin çözümünde başvurulan önemli kaynaklardan biri olan ağız çalışmaları; derlenen metinlerin fonetik, morfolojik, semantik yönlerden incelenmesi bakımından uzun zaman alan meşakkatli bir iştir. Ortaya koyduğu titiz çalışmasıyla bundan sonraki yapılacak ağız çalışmalarına örnek teşkil eden ve Türk diline katkı sağlayan Prof. Dr. Hülya Arslan Erol’a teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- DEMİR, Nurettin (2002), *Ağız Terimi Üzerine, Türkbilig* s. 105.116.
- ERCİN, Muharrem (2004), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1975-76), *Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar, TDAY-Belleten* s.143-172.
- KORKMAZ, Zeynep (2017), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- VARDAR, Berke (1988), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Tanıtım Basımevi Yayınları.